

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כח, תשל"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחיי המלים

קסא. עיפרון

תלמידיו הרבים של הפרופ' יוסף קלוזנר ז"ל, זוכרים יפה את סיפור תולדותיה של המלה עיפרון, סיפור שאהב קלוזנר לספרו בשיחותיו על תולדות הספרות העברית החדשה. בשיחות אלה נהג לשלב גם תולדות תחיית הלשון והינצרות המלים החדשות.

את חידושו עיפרון במקום השם 'הזוגי' 'עט עופרת', שהיה נהוג בספרות ההשכלה, פרסם קלוזנר תחילה בספרו 'שפת עבר שפה חיה', שיצא בשנת תרנ"ו (מהדורה מתוקנת ומעובדת מעיקרה, בשם 'הלשון העברית לשון חיה' פרסם ועד הלשון העברית בשנת תש"ט במלאות לנשיאו קלוזנר שבעים וחמש שנה).

לאחר שנה, בתרנ"ז, נתפרסם ב'השלח', מכתב-עתי חדשי למדע, לספרות ולעניני החיים, שערך אשר גינצברג, הוא אחד-העם, מאמר היתולי, 'ממכתבי ברק בן צפור', בחתימת מידד (הוא י"ח רבניצקי). במאמר מספר הפותב בבדיחות על מסיבת רעים משפילים, שנתכנסו לספר על מאסף ספרותי בשם 'צפנת פענח', שהם עומדים להוציא לאור, וברמז לקלוזנר ממשיך הוא לספר:

ולי נמסר ב'צפנת פענח' החלק 'בורא נוב שפתים' — פנה אלי ואמר עלם בלי חתימת זקן — בחלק הזה אשמיע בקהל רב כל החדושים הנפלאים

בחברתנו 'שפה ברורה', שאני יושב ראש בה זה כמה שנים. בספר הראשון יבוא מאמרי 'עפרון החתי', והוא המצאה חדשה שנתחדשה על ידי בבית מדרשנו. הן כבר גלוי וידוע שכל האומר כי אך מרחיבי שפתנו אנחנו אינו אלא טועה. לא רק מרחיבים אנו כי אם גם מקצרים. אין אנו רוצים שיהיו בשפתנו שמות מרכיבים משתי מילים, כמו מורה שעות וכדומה, והננו מקצרים אותם ומצמצמים הכוונה במלה אחת, והכל עולה יפה. ובכן לא יאמר עוד בשפתנו 'עט עפרת', כי כבר המציא אחד המחדשים להשתמש למושג הזה במלה פשוטה אחת: "עפרון". ועל יסוד זה הצעתי באספתנו האחרונה את השאלה: איך להביע בשפת עבר בקצור נמרץ: "עט-עפרת שנשבר עוקצו". כל החברים לא מצאו ידיהם ורגליהם, ואני הוכחתי בדרשה ארוכה, על פי דריון וספנסר ורנן והובלק ויתר הפלוסופים והפילולוגים הגדולים, שטוב ויפה להשתמש במבטא "עפרון החתי". אחר משא ומתן רב נתקבל החדוש בחברתנו פה אחד, לא רק להלכה, כי אם גם למעשה. ועתה אגלה ב"צפנת פענח" כדי לזכות בו את כל ישראל.

א' בן-יהודה גרס במילונו אָבְרוֹן. עיין שם. ראה גם חוברתי על חידושי המלים של א' בן-יהודה לפי מילונו עמ' לח (ובחברת המקובצת, 'על חידושי מלים', עמ' 13).

קסב. שקערוורית

בתר"ם נתפרסם בהוצאת 'תושיה' בוארשה, ספרו של יוסף קלזנר 'האדם הקדמון'. ספר זה על יסודות האנתרופולוגיה, מעובד על פי מקורות לוועזיים, יצא בשלושה חלקים מכורכים בכרך אחד בן 184 עמודים. בספר ראו אור כמה מחידושי הלשון של קלזנר.

בעמ' 59 נאמר:

בקומתו וביחס ערכם של אבריו זה לזה אין האדם מניאנדרתאל שונה מאדם אירופי; אך פניו עם קשתות-גבותיהם וגומות-מצחם המשוונות, עד כי

מפני בליטתן היתרה של הראשונות ורוחב שקערוריתן של האחרונות היה נראה כאלו היה המצח חסר לגמרי בגלגולת זו, — הודות לכל אלה היה להאדם מניאנדרתאל מראה קופים ודמיון רב להחיות העליונות.

המלה שקערורית מובאת במילון בן־יהודה בסימן 'שחדשו אחרים'.

קסג. קרחון

בעמ' 63 של 'האדם הקדמון' הנ"ל נאמר:

קרוב לדאי, כי בסוף הזמן שבו הלכה הארץ הלך ושקוע, כבר היה המזג קר, ואולם הקור לא היה נורא ביותר וגם לא התפשט בכל הארצות. אמנם הקרחונים התרחבו והתפשטו... והקרחון של נהר רונה, למשל, השתרע עד הרי־יורה (בשוויציה) והתרומם בגובה של 604 מטרים מעל ליאור ניישאטל, ואולם התפשטות הקרחונים אפשרית היא רק כשיש שלג רב, היורד, כידוע, רק במזג לא קר ביותר... .

ב'פרט המלים החדשות והמלאכותיות' שנתפרסם בראש הספר 'האדם הקדמון' הובאה המלה קרחון בסימן חידושי המחבר (קלזנר) ותרגומה שם: גלעטשער. המלה קרחון הובאה במילון בן־יהודה בסימן 'שחדשו אחרים'.

קסד. קרנף

בעמ' 58 ב'האדם הקדמון' הנ"ל נאמר:

מתחלה התעוררו וכוחים ע"ד עתיקותם האמתית של השרידים האלה, ולידי החלטה גמורה בנידון זה באו החוקרים רק בשנת 1865, כאשר נמצאו במרחק מאה ושלושים צעד ממערת ניאנדרתאל, במערה דומה לה ממש ובשכבת לס כזאת ממש, עצמותיהם של הקרנף הסיבירי (rhinocerus)

hemitaecus) של צבוע המערות ושל עוד חיות השיכות לבעה"ח מתקופת הפיל הקדמוני.

ב'פרט' הנ"ל מציין קלזנר את המלה קרנף בסימן חידושו ומבארה:

קרנף, קרנפים נאזהאָרן דהינאָצעראַס

ובהערה מוסיף הוא:

מן "קרן-אף", כמו חרומף (נחמיה ג', י') מן "חרום אף". עין באריכות "שפ"ע (שפת עבר. ר"ס) שפה חיה", עמ' 59.

המלה הובאה במילון בן-יהודה בסימן 'שחדשו אחרים'.

קסה. מאופנים

בעמ' 13 שם (ב'האדם הקדמון') נאמר:

וכמעט בכל אחת מן השכבות האלה, עד היותר תחתונה, נמצאים שרידי בעלי חיים אשר התקשו והתאבנו, בנפלים לתוך אבני גיר, ההופכות מטבען את כל הנמצא בתוכן לאבן קשה ועומדת ימים רבים.

ובהמשך בעמ' 14:

היצורים המאופנים, שנמצאו בשכבות גיאולוגיות שונות, הוכחו ברור, כי יש סדר מודרג והשתלשלות תכופה גם בהתהוותן האטית של השכבות האלה.

כאן אין עדיין שימוש במלה 'מאופנים' בתור שם-עצם, אבל לאחר השימוש בפועל בהתפעל התאבן ובצורת בינוני של בניין פועל מאופנים ניתן להניח, שהשימוש ב'מאופנים' כשם-עצם לא איחר לבוא.

מכל מקום המובאה, שמביא ראובן מירקין ("לשוננו לעם" יח, עמ' 113) ל'מאופנים' (פשם-תואר!) על פי צבי הר-זהב בתר"ץ, מאוחרת היא בשלושים שנה למובאה זו. זכורים לי מימי ילדותי הטיולים שערכנו (בשנות העשרים

למאה זו) על תלי האבנים בדיר יאסין כדי לחפש 'מאובנים'.
בספר 'הארץ' של א"י בָּרוּר (תרפ"ח) נזכרים הרבה
ה'מאובנים'. נראה לי אפוא, שקלחנר, ב'האדם הקדמון', סלל
את הדרך להתפשטות המלה פשם-עצם.

קסו. ז'ן

בעמ' 18 של 'האדם הקדמון' לקלזנר נאמר:

... שממנה יצאו גם הקופים העליונים "האנתרופואידים" או
"האנתרופומורפים"... והתפרדו אחרי-כן לשני זנים שונים: היותר
מוכשרים היו לבני-אדם והגרועים היו לקופים.

ב'פרט המלים החדשות והמלאכותיות' שבראש הספר
מסביר קלחנר:

ז'ן (ב"ק טז) וכן בסורית, בהבדל ממלת "מין" ע' הקדמה.

ובהקדמה בעמ' V נאמר:

כן, למשל, השתמשתי במלת "ז'ן" להוראת "אָרט" כדי להבדיל את
המושג הזה מן המושג "מין" "געשלעכט", אף כי "ז'ן" בסורית הוא ממש
"מין" בעברית.

המלה ז'ן מצויה בהוראת 'מין' במקרא, והמציע לא
העמיד את קוראיו על כך. מפל מקום, הצעתו להשתמש במלה זו
להוראת 'בן מין' או 'בן סוג' מקובלת בימינו. כך מוגדרת המלה
במילונים (במילון בן-יהודה פירוש אחר, ועיי' שם).

קסז. ז'יג

בעמ' 127 בספר הנ"ל נאמר:

שרידי כל בעלי החיים האלה נמצאים בשפע יותר רב באותה מדה
שהתחנות הן יותר חדשות, ומהתמעטותם היחסית של שרידי המינים הפראים
יוצא לנו, כי לאט לאט עזב האדם את הציד ואחז בדיג, בעבודת האדמה
ובגדול הבהמות.

ב'פרט המלים החדשות והמלאכותיות' מייחס קלוזנר את
החידוש דיג לעצמו, ומסביר:
דיג (בנוי על משקל "צִיד") פישעריי. . .
המלה דיג אינה מובאת במילון בן-יהודה.

קסח—קע. הסתגלות, בררה טבעית, מלחמת הקיום
בעמ' 17 ב'האדם הקדמון' לקלוזנר משופצים כמה חידושי
לשון, שהם מן המונחים היסודיים בתורת הטבע בימינו:
תורת ההסתגלות, כלומר כיצד משתנים אברי בעלי החיים מסבת
שנויים שבאו באקלים ובסביבה עם כל המתיחס אליה, כדי להסתגל למצב
החדש ולהיות מוכשרים לעמוד הכן במלחמת-הקיום המתמדה, ותורת
הברירה הטבעית, המעמידה והמקימת את המוכשרים.

אם קלוזנר השתמש לראשונה במונחים אלה שפפותרת
צריך עוד לבדוק. על סיגל והסתגל, שהציע יעבץ פתרנ"ד,
ראה רשימתי ב"לשוננו לעם" קצג.